

Hestetangmøllernes historie

Af Troels Brandt

UDKAST

Hestetangmøllerne ligger i henholdsvis Uggeløse (nedre) og Ganløse (øvre) sogne, men de ligger på grænsen til Farum, hvis bønder altid synes at have brugt dem. Hestetangsvej hed i ældre tid Møllevej, og nedre mølles dæmning fungerede som en sikker overgang over Mølleåen, før der blev bygget bro ved Gedevasen i 1785. Vejen fra Vassingerød til Kirke Værløse gik også over nedre mølles dæmning.

1. Møllernes datering

De ældre danske vandmøller er generelt oprettet i perioden 1000-1400, selv om man må have kendt teknikken fra Romerne. Møllerne var normalt knyttet til stormænd, kirker, klostre eller kongemagten, men de små, simple skvatmøller var dog gårdmøller. Første store bølge af møllebyggerier ligger samtidig med bygningen af landsbykirkerne i Valdemarstiden, mens anden fase tilskrives Valdemar Atterdag, som dekretede, at "Vandet må ikke til unytte løbe i havet". Han ejede iøvrigt selv Kratmøllen vest for Langesø.

Møllerne i Hestetangdalen kan udfra fund af kakler og munkesten dateres tilbage til 1300-tallet, men de er sandsynligvis opført af Hviderne i Valdemarstiden.

I 1460 kunne sognemændene på kirkegårdene i Lyng og Uggeløse sværge på, at indtægterne fra Hestetang Mølle, som en del af Uggeløse Kirkes gods, de sidste 100 år (d.v.s. fra 1360) ubeskåret var betalt til dekanen ved Vor Frue Kirke i København. Årsagen var, at Stenløse Kirke gjorde krav på afgift. Måske er møllen allerede i 1306 med i Jon Jonsen Litle's testamentering af Uggeløse til Esrum Kloster.

Også den øvre mølle var kirkegods, idet den ifølge et "følgebrev" fra 1553 til Peder Godske havde tilhørt det nonnekloster i Slangerup, som Valdemar d. Store oprettede.

Ejerforholdene i middelalderen er dog vanskelige at identificere på grund af de sparsomme kilder, de mange mageskifter og det forhold, at ejeren ofte tildelte en anden person indtægterne fra fæsteren, som løn eller betaling.

Alle møller blev efter reformationen overtaget og bortfæstet af kongen, som fik "monopol" på mølledrift. De lokale skvatmøller blev endog forbudt.

Man kender Hestetang-møllernes nyere historie fra omkring 1688. Begge møller var kornmøller - nedre mølle til sidst også hammermølle og hestemølle. Til møllerne hørte landbrug og skov.

Gammelt kort over Hestetang ca. 1850 (postkort)

2. Hestetang Mølle

Den nedre mølle, Hestetang Mølle, lå nedenfor Kalkgården ved gangbroen (Mølledæmningen) på Uggeløse-siden. Mølledammen kunne fylde dalen op indtil den øvre mølle ved bilvejen Nymøllevej. Mølleren sidst i 1600-tallet hed Terkel Jensen, så hans græsningssskov ændrede navn fra Hestetang Skov til Terkelskov.

Terkel Jensen skal formedelst 1000 sletdaler kunstigt have tilført møllen yderligere vand ved en opstemning af Brede Enge, som tilhørte møllen. Det kan forklare den kunstige slugt på vestsiden af Skovhuset på Hestetangsvej og den fortsættende dæmning mod nord, som tidligere fungerede som postvej over til Lillevang - lang tid før spejderhytterne i mosen.

Mølledammen ved Hestetang, 1860 (Maleri af Thomas Bruun)

Da møllerne betalte fæsteafgift ligesom bøndergårdene, er det i 1682 registreret, at der har været 2 møllehjul med en diameter på 160 cm - altså en forholdsvis lille mølle, hvor man endda kun kunne køre med et hjul ad gangen. Selv om nogle kilder oplyser en vandhøjde på 1 alen, er åens fald så stort, at det har givet mulighed for en overfalds- eller brystfaldsmølle med den nævnte diameter. Da disse typer gav en væsentlig højere effekt, må man formode, at en sådan mølletype være valgt på et sted med så begrænset vandgennemstrømning.

Hestetang Mølle blev "privatiseret" i 1840 og nedlagt mellem 1850 og tvangsauktionen i 1886, hvor den begrænsede vandmængde ikke mere kunne konkurrere med vindmøllerne.

3. Hestetang Mølle

Den øvre mølle i Ganløse Sogn ved Nymøllevej hed Hestetang Mølle (Trang= snæver dal/gård), men er først omtalt som Trolds Mølle. Den havde mølledam hen til Klevad Mose.

Kapaciteten var mindre end på Hestetang Mølle - hjulene var 20 cm mindre og de kunne kun køre 4 timer om dagen. Den væsentligt lavere kapacitet i øvre mølle indikerer, at det er korrekt, at nedre mølledam er tilført vand andetsteds fra. Der var en del sager mellem de to møller om vandgennemstrømningen, som endte med fastlæggelse af omfattende reguleringsregler.

Møllen blev genopbygget efter svenskernes ødelæggelser i 1660 og igen efter en brand i 1785, men den blev allerede i 1799 afløst af vindmøllen Nymølle oppe ved den tidligere landsby Thyrstorp.

I stedet blev gården nu administrationsbygning for kalkværket og efter kalkværkets lukning flyttede landbrugsbygningerne op på skråningen (Kalkgården).

I 1900-tallet lå der et mindre beboelseshus på møllestedet (Nordspangs Hus), indtil Skovkrog efter en brand omkring 1980 blev bygget på stedet for den gamle mølle.

18. oktober 1998

Notater fra kilder mv.

Lynge gennem 900 år - Lokalhistorisk Arkiv og Forening i Allerød Kommune - 1985

Nederste Mølle:

23/6 1460 - Kirkegårdene i Lynge og Uggeløse - Præsten Henrik Hermansen og Per Degn får sognemændene til at sværge, at dekanen ved Vor Frue Kirke i KBH, som ejede Uggeløse Kirke med tilliggende Hestetange Skov, Thyrstrup Mark og Hæstonges Mølle, har haft indtægterne ubeskåret i 100 år eller længere. Uggeløse Kirke går til Helliggejst i 1539 og 1570 til Kongen.

Valdemar ejede Kratmølle. Roskilde de nedre møller og Hjortholm.

1½-3 td. korn pr dag + gryn/malt (821 + 319 td pr år). 2 hjul med diameter 1,60 m. Møllskov og -vang tilhørte Terkel Jensen-familien.

Lidt før 1700 - Terkel Jensen bygger mine fra Brede Enge og dæmmer Brede Enge op. Pris iflg. TJ 1.000 sletdaler. TJ dømmes senere 500 RGD i bøde for at fælde for meget træ og dør ruineret som 100-årig! i 1725.

Efterfølges af svigersønnen Jacob Nielsen (Jacobs Hus på 1766 kort?) - Niels Jacobsen (til 1781) - Jacob Nielsen.

Niels Jacobsen giver Ulstrup ret til at grave kalk. Rentekammeret går imod.

Mølledammen tilvokset i 1806.

Solgt 1840. Gode tider omkring 1850 (eksport af mel frigives). 7 forskellige ejere. Tvangsauktion 1886.

Tang er tangen mellem Brede Enge og Hestetang (Hæstong). Heste er Hæs (Høstakke), Heste eller Hessel.

Uggeløse Møller:

Ingen å markeret ved Uggeløse/Uggeløse Sø/Kielsøe(Kedel Sø) på 1766 kort.

Kedelsø forsvandt før 1822, hvor Langesø var fuld af vand. Langesø forsvandt næsten i 1855, hvor der blev gravet grøft til Græse Å. Søen væk i 1880.

Øverste Mølle:

Rester af keramik og munkesten fra 1300-tallet.

Benævnes i 1500-tallet Troels/Trols/Trolde/Throldtz Mølle. Kbh. kommandant Peder Godske fik følgebrev på møllen med Mads Troid i 1553. Det nævnes i brevet, at den tidligere hørte under Slangstrup Benedictiner Nonnekloster. Overtages af enken Anne Throldtz.

Ødelægges totalt af svenskerne i 1660, "så der kun er 2 møllestene tilbage".

Som mark nævnes Vestervang - nogle steder Farum Vestervang / Farum Lillevang.

Flere sager om problemer med vandhøjden. Der fastsættes gensidig ret til at hæve modpartens stibord. Nedre må hæve øvres, hvis der skal bruges vand til maling. Øvre må hæve nedres, hvis vandhøjden overstiger grundstokken i møllestuen i nedre med 5 kvarter (79 cm) idet der kom bagvand. Resultatet blev, at kunderne foretrak nedre, som fik mest stabil drift.

Øvre's skat: 6 td, Nedre: 7 td, Knardrup 12 td.

Hammermølle en kort periode - Jernværktøj (save)

Brændte 1785, men genopførtes straks for forsikringssummen - . Nedlagdes i 1799 af Borregård, som oprettede Nymølle ved den tidligere landsby Tyrstorp.

Transportbestyrerbolig (Borregård (Transport og pasning af kalkovne)) i 1810, da statsskovvæsenet overtager kalkværksdriften. Kalkværket ophører i 1869 med Finanslovsbevilling 1870. Borregård på Skovgård før 1810 (Sandsynligvis fra 1799).

Rundt til danske vandmøller:

Virkningsgrader:

Overfaldshjul: 60-80%

Mellemfaldshjul(Brøst-): 40-70%

Underfaldshjul: 20-30% - ikke driftssikkert - kun små vandhøjder.

Vitruvius-møllen fra år 0 - kommer til Danmark 1100.

Flodmål - den højde vandet måtte stige i dammen før man trak stibord.

Ligger - løber - bildejern. Kværnsten: Rhinsk lava eller sandsten.

Stjernehjul øgedekapaciteten op til 10 g omkring 1700.

Møllerne bygges 1154-1240 eller under Valdemar Atterdag: Vandet må ikke til unytte løbe ud i havet.

Naturparken mellem Farum og Slangstrup:

Hestetang Mølle har en max. kapacitet på 4-5 tønder i timen i 1831. Højde i mølledammen 1 alen [Dybde i møllestuen?].

Radius 5 kvarter. 4 længer med bindingsværk og klinede vægge.

Resonnement omkring alderen af Hestetang Mølle:

Vandmøllerne kendes i Danmark fra omkring år 1000 og antages primært bygget i Valdemars-tiden og under Valdemar Atterdag, som krævede vandløbene udnyttet.

Møllen må være ældre end 1360 ud fra eden i 1460. Det fremgår samtidig, at møllen sammen med Hæstetange Skov og Tyrstorp Mark er tilliggende til Uggeløse Kirke, hvis indtægter tilfalder dekanen ved Frue Kirke. Samme Tyrstorp Mark findes senere (1688) som ekstravang til Uggeløse By.

Dekanen får næsten samtidig (1462) af Esrum Kloster tilladelse til at oprette en vandmølle ved Pryne Bro - der har altså ikke ligget mølle i Uggeløse før på strækningen Kedelsø - Langesø. Kortet fra 1766 viser ingen åløb ovenfor Kedelsø ved

Uggeløse, så der har næppe været andet end en bæk, som ikke kunne trække en egentlig vandmølle. Den første mølle i åen, må derfor være Kratmøllen 1/2 km. inde i Slangerup Sogn, som tilhørte Valdemar Atterdag.

Uggeløse har kun åløbene mod Græse Å og Mølleå. Der synes altså ikke at eksistere andre større møller i Uggeløse Sogn end Hestetangmøllen før 1462. Selv om sognets andre byer Bastrup og Vassingerød ligger nærmere, har møllen haft tilknytning til selve Uggeløse by via kirken (1460-ed).

Jon Litles gavebrev fra 1306 til Esrums Kloster omfatter Uggeløse By med marker, enge og skove, dens 16 fæstegårde, de 2 brydegårde og den tilhørende mølle med dens gamle dæmninger. Kirken nævnes ikke, men må have været en del af byen på dette tidspunkt - opført af Hviderne.

Møllens senere afgiftsforhold til dekanen for Vor Fru Kirke udelukker ikke gaveudstedelsen til Esrum, da Prynetilladelsen viser en forbindelse mellem dekanen og Esrum i 1460'erne.

Mange indicier, men ikke noget bevis, peger på, at gavebrevets mølle er Hestetang Mølle, som er sognets bedste møllested.

Såfremt dette er korrekt, må møllen senest være bygget i 1200-tallet, da der tales om gamle dæmninger.

Møllen har altså i såfald været Jon Litles ejendom. Han var af Hvide-slægten, som havde ejet Knardrup og Langesøhus. Han ejede selv Hørsholm og døde der i 1307. Hvide-slægten dominerede området og har sandsynligvis Hestetangsmøllerne og Knardrup Mølle, da slægten havde den nødvendige økonomiske og teknologiske styrke hertil. Slægten byggede i området i perioden 1100 - 1286.